

EGY KIRÁNDULÁS JÁVÁRA.

China felé vezető útunkban Singaporeból, gróf Széchenyi Bélát kísérve, Jávára tettem egy kis kitérőt. 1878. márczius 28-tól április 25-ikéig tartott az egész utazás, mely alatt a sziget legnevezetesebb történeti emlékeivel, fővárosának tudományos intézeteivel megismerkedtünk. Megtekintettük tűzhányó hegyeinek némelyikét, györnyörködtünk felséges növényzetében, melyet nemcsak az egyenlítő éghajlata fejleszt mindenütt szőnyegkértté, hanem a hollandi doktorok is fűvészkertekbe gyűjtenek, hol a forró égélj tenyésztete is kényelmesebb munkát végez, mint künn a szabadban. Megismerkedtünk e rövid négy hét alatt a jávai társadalmi élet örömeivel és bajaival és azon meggyőződést merítvén belőlök, hogy még is csak jobb itthon. Tehát az időt jól fölhasználtuk.

Márczius 28-án reggel hét órakor indultunk ki Singapore kikötőjéből az *Emirne* födélzetén. A *Messagerie Maritime* kiesiny gőzöse volt ez, mely Singapore és Batávia közt kéthetenként közlekedik. Mi még a megelőző estve későn jöttünk a hajóra és így reggelre maradt az ismerkedés. Ha mi itt a kontinens valamelyik folyójának gőzhajóján néhány óráig utazunk, nagyon keveset törődünk a hajó tulajdonságaival. Legrosszabb esetben zátonyra kerülhetünk. Tengeri hajóra azonban a legközömbösebb »globe-trotter» is más hangulattal száll. Önkénytelenül vagy unalomból az első közös étkezésnél a hajó tulajdonságai kerülnek szóba ott az asztalfőnél, hol a kapitány székel. A szárazon az időjárás az a türelmes téma, melylyel a társalgás szekerét oly társaságban megindítjuk, melynek tagjait ma látjuk először; a tengeren a hajó hordképessége, gépezetének löereje, sebessége stb.

stb. azok a tárgyak, melyeket a kapitány fönt a hölgyeknek, a többi tiszt pedig a hosszú cajütte-asztal másik végén már ki tudja hányadszor minden útazás első napján elmond.

Az *Emirne* egy a társulat európai flottájából kimustrált régi kis hajó volt. Oldalait a rozsdá marta meg, födélzetét a naponkint korán reggel az alvók boszantására való sürolás úgy lekoptatta, hogy a pallók szögei egy hüvelyknyire kiálltak.

Kabinjai szűkek, szennyesek voltak; hemzsegett bennök a kakerlak, a mi pinczei sváb bogarunk amerikai kollegája, mely az ember után a legkozmozopolitább lény a világon. Gondolom az *Emirnet* azóta nyugalomba is helyezték. De azért a kapitány és a comissionair, kinek a francia hajókon teendői közé tartozik az is, hogy az útazókat szóval tartsa, ugyancsak magasztalták a hajó előnyeit, biztos voltát, gyors menetét. Nem hiszem hogy a phoenicziaiak óta valaha hajókapitány másként beszélt volna hajójáról. Most az egyszer azonban bizony senki sem hitte el, a mit Charonunk elbeszélt. Pedig az ellenkezőről nem volt alkalmunk meggyőződhetni Batáviáig a tenger oly síma volt, hogy az Ezer-szigetig akár egy szandolinon is el lehetett volna evezni.

Nagyon sokat elfeledtetett azonban az *Emirne* hiányaiból a kitűnő francia konyha, asztalának jó borai és az a könnyed francia fesztelenség, melyben még az angol is kijön spleenjéből, ha egyessével kerül francziák környezetébe.

Reggel hét órakor indultunk ki; a nap még alacsonyan állott. Ott lenn az egyenlítőn egész éven át hat óra tájt hajnalodik és estve hat órakor nyugszik le a nap; hajnalpirt és esti derengést a maláji szigetvilág és Nyugat-India lakói nem ismernek. Napkölte előtt és napnyugta után közvetlenül sötét van ott azok helyett.

A hajó-csavar habuszályt vert föl mögöttünk; miként az üstökösé, meszszebbre mindig szélesbedő redősugarakba széledett az. Ez volt a tenger síkján az egyedüli hullámverés.

De hiszen a hol mi most vagyunk, az nem is tenger! Az ég nem foly itt össze sehol a láthatárral. Szigetek közt és azok partjai alatt haladunk. Az a sok sziget, mely Malakka és Szumátra között a csak 180 láb mély tengerfenékből itt kiemelkedik, nagyon megfoghatónak mutatja Schlater elméletét az elsüllyedt világórészről illetőleg, mely Madagaskárt, Ceylont,

Borneót, Sumátrát és Jávát egyesítette. Wallace azóta e szigetek rokon állat- és növény-alakjaiból annyi valószínű adatot gyűjtött; az indiai geológok tanulmányai pedig oly sok megdönthetetlen bizonyítékot ismertek föl az elsüllyedt «Lemuria» felől, hogy most már nem lehet azt többé a merész képzeletek közé sorolnunk. A hol most hajónk úszik, egykor őserdőkben lemuridák kúsztak, olyféle róka-fejű barátságos majmok, mint a maki az állatkertben, mely oly jóízűen boldog kifejezést ölt arczára, ha a hátát vakargatjuk.

Kevés útas volt a hajón: néhány hollandi kereskedő, egy angol és egy német vállalkozó az Atej vagy Acsinban még most is forrongó harcokhoz készült szállítónak és egy hollandi nő figyermekeivel. Az egyenlítő alatt hamar ismerkedik az ember. Singapore fehér épületei még el sem tűntek a látkör-ről, mikor az élte javában lévő hollandi elbeszélte, hogy ő úgy minden második évben haza rándul az esős évszakra és csak az esők megszűnte után tér vissza, mivel addig úgy sínes dolga Jáván. Egy védenczét is hozza magával, ki csupán azért hagyta el a Zuidertó hűs vidékét, hogy a «világ gyöngyé»-ben — mivel így szereti a hollandi Bataviát nevezni — meggazdagodjék. Az angol és német szállító régi ismerőseink voltak; egy hét óta együtt utaztunk Pinang szigetérről. Mindkettő a sumatrai lázadás alatt lett gazdaggá.

Útitársaink nagyon kecsegtettek bennünket, hogy a legjobb évszakban látogatjuk meg Jávát. Hollandi barátunk még be sem végezte dícséretét, mire megeredt a zápor; azt sem tudtuk honnét került elő fellege, oly hirtelen zúdult alá.

«Oh ez csak a „Boënwetter“, semmi, csak a monszunt követő utóesők ezek; ilyet minden nap délután fognak kapni Jáván», biztatott emberünk. Szavai beváltak szóról szóra.

Meg volt az a jó eredménye a zápornak, hogy lehűté a levegőt; az egyenlítőn enyhe hűvös időben mentünk át, a hőmérő csak 28—29 fok C. mutatott. Estve hat órakor szel-tük azt át a Linga-sziget közelében; ennek 3000 láb magas csúcsa távol maradt el keletre, félig ködpárába merült kulisz-száítól az épen leáldozó nap sugarai búcsúztak. Csöndes, ün-nepélyes est volt, mely a merengésnek kedvezett. Ha földünk egy gömb, úgy annak épen egy negyede választ el hazámtól; az a nap, mely itt az est harangszavát zengeti képzeletben füleimbe, otthon e perczen legmagasabban áll az égen.

A sarkcsillag már nem lesz ma az égen. A culmináló Orionok és Sirius foglalják el lassankint a gönczölszekér legmagasabb helyét. Ma már elmúlt a hajózás romantikája is. A gőz sokat elvett a veszélyekből, hetek alatt érnek most az útas-szállító gőzösök oda, hová még húsz és harmincz év előtt ugyanannyi hónapokig vitorláztak. Akkor fontos mozzanat volt az, ha a hajó a »lineát» átszelte. Minden újoncz, ki először ért az egyenlítőre, három ütéssel avattatott föl tengerészszé; még az útasok sem menekültek e szertartás alól. Kettős adag rum járt ki a legénységnek és ha az idő engedte, ünnep volt a hajón. Rendes tréfa volt az, hogy a fiatalabb tiszték a hajó távcsövében egy hajszálat feszítettek keresztül, hogy a nőknek és gyöngébbeknek az egyenlítő vonalát az égen megmutathassák.

Huszonkilenczedikén a Banka sziget melletti csatornában ébredtünk föl. Mantok nevű város 4—5 tengeri mérföldre lehetett tőlünk; sűrű lombok árnyazzák be a telep házait, a malájok czölöpre épített kunyhói alig láthatók távcső segítségével is. Az európai épületek tetői és a lobogók árbóczai csak keveset bujnak elő a sűrű növényzetből; ezek hirdetik csupán, hogy azt a hős öblöt nem ok nélkül hagyja el épen most egy gőzös. Banka szigete gazdag ónbányákat tartalmaz, innét kerül a legtöbb ón Európába. Miként az összes szigetesoport a Malakka szorostól délre hollandi Indiához tartozik ez is.

A hollandiak uralma itt igen régi, habár portugalli kereskedők jelentek meg először Jáva partjain 1579-ben. Ugyane század vége felé a hollandiak elűzték az előbbieket és az első telepet alapították. Igazi hatalmuk azonban csak 1619 táján keletkezett, Jan Petersen Koen ekkor veté meg Batávia alapját. A hollandi nem mint hódító és civilisator jelent meg a Sunda tenger szigetein: Jáva még most is névleg benszülött fejedelmek kormányja alatt áll. Biztos és békés kereskedelem és ennek monopoliuma más európaiak ellenében, ez volt a hollandi-keletindiai társulat kitűzött célja. Ezt úgy érték el, hogy egyenletlenséget idéztek elő a benszülött fejedelmek között, ezek viszályából közvetve és közvetlenül merítettek hasznot.

Jávának az európaiak megjelenése előtti történetét homály fedi, majd bizonytalanság kíséri. A legrégebb adat Jávát illetőleg az első, némelyek szerint a harmadik századig megy vissza csak. A 400-ik évben már hindu kereskedők látogatták.

China felé vezető útjokban, később gyarmatokat emeltek. A chinai dynastiák történetében ekkor jelenik meg az első említés Jáváról; ettől kezdve azonban a chinaiak folyvást összeköttetésben álltak a jávai udvarokkal. Groeneveldt egy érdekes füzetben csoportosította a chinai évkönyveknek Jávára vonatkozó adatait. Jávai hagyományok szerint a sziget hajdan egy fejedelem alatt állott. 1405-ben jutott a sziget muhammedánok kezére, kik Szumátráról jöttek át, melynek partjait arab kereskedők és térítők már előbb előzőnlőtték. Ez időtől folytonos villongások közben több állam alakult, átalakult és fölbomlott. Az európaiak Bantam, Djokjokarta, Cseribond és Mataram szultánságokat találták itt. Ezek önállósága a hollandiak üzérkedő politikája mellett fokonként csökkent. 1742-ben Bantam a hollandi-keletindiai társaság zálogába jutott; később Mataram követte. Ennek szultánját a hollandiak Macaszszár és Madura ellen segítette, hadi segély fejében a matarami szultán függetlenségét vették el. Ettől kezdve mindig egy hollandi kormányzó székelt a benszüllött uralkodók mellett. A kormányzók sereget tartottak magok körül és erődket emeltek.

1811-ben az angolok keríték hatalmukba Jávát. Az angol keletindiai-társaság zsarolásai helyett az ekkor már angol gyarmattá vált indiai kormány szabadelvű és szelíd igazgatást gyakorolt, mely Jáván is megnyerte a benszüllöttek és a fejedelmek rokonszenvét. A párizsi béke ismét a hollandiak birtokába juttatta Jávát, kik 1816 óta, a gyakori lázongások daczára, megszakítás nélkül uralkodnak a világ emez egyik legsebbe és leggazdagabb pontján.

Márczius 30-án a »Duizend eilanden« vagyis az ezer sziget közt voltunk. Kelet felé nyílt tenger terült el, a Banka sziget nem védett bennünket a szélről, sem a hullámoknak nem okozott akadályt. Az *Emirne* inogni kezdett, mintha az általunk elfogyasztott sherry és champagnei reá hatott volna. Ekkor én még nagyon újonez voltam a tengeren, kezdtem tehát én is csendet, nyugalmat keresni szórakoztató olvasmányokban, melyeket minden útasszállító hajó bővében hord, később a szunnyadás segélyével igyekeztem elfojtani azt a kellemetlen kábultságot, mely alól kevés ember marad menten, ki tengeri utazást kezd.

Orvos barátim, ha meggazdagodni óhajtatok, találjatok

föl valami gyógyszert a tengeri betegség ellen. A kinek ez sikerül, az a kar világhírű embere lesz! Van már elég szakálhagyma, hajnövesztő, élethosszító szer. Ezer bizonyítvány, melyet jóhiszemben íratott meg a képzelet, erősíti hatásukat. Másként áll a dolog a tengeri bajjal, ennél a képzelődés meg az annyira ajánlt lélekerő sem ér semmit. Láttam én akár hány angolt, ki nagyban dicsekedett, hogy őt a tengeri betegség soha nem bántja . . . a következő perczben azután kotródott, csak másnap láttuk az asztalnál . . . nagyon panaszkodott gyomorbajáról, mely tegnap ismét meglepte. A tengeri betegség a hajó-orvosok állítása szerint idegbaj, melyet a hajó ingása és annak a sok mindenféle tárgynak, mely a hajó födelzetén van, folytonos mozgása a szem idegszálain át az agyban előidézik. A közönséges ember azonban mindenesetre gyomorbajnak fogja tekinteni a tengeri betegséget.

Ezt a kórt leírni nem lehet, a hány ember annyiféle változatban nyilatkozik az. A mi expeditiónk minden tagjánál másként jelentkezett. Mihelyt a hajó legkevesebbé is inogni kezdett Kreitner főhadnagy kabinjába menekült, és az útazás kezdetén egy álló hétig nem volt képes ételt venni magába. Bálint Gábor a legzavarosabb tengeren is, melynél egy pohár sem állt meg az asztalon, jóízűen szitta naphosszat magyar pipáját és egész nap félhangon énekelgette a chinai írásjegyek szótagjait. Gróf Széchenyi és én e két szélsőség közt foglaltunk helyet. Ő Bálinthoz, én meg Kreitnerhez álltam közelebb. Én az útazás alatt épen száz napot tölték tengeren, de azért a magasan járó tengerhez nem szoktam. Ha a hajóra szálltam és a hajó annyira elkezdett velünk hintázni, hogy a járás kellemetlenné lett rajta, engem is elfogott a szédület. Főleg, ha a hajó oldalringatást kezdett, kerestem én föl a nyughelyet. De egyszer kiállva a szédülést és következményeit, másnap mindig ép gyomorral járultam a közös asztalhoz és azon útazás alatt a baj többé elő nem fogott.

Délutáni három órára beértünk Batávia kikötőjébe. Lapos moesáros itt a part, azért a várostól öt tengeri mérföldre horgonyzunk. A «kelet gyöngye» nagyon szomorú képet nyújt kikötőjével. Oly sekély itt a víz, hogy egy kis gőzös szállíthat csak be minket a révbe. A lapos partokat alacsony mangrove-bokrok födik, s csupán néhány raktár érezfödele

látható. A lég páratelt, a Batávia mögött emelkedő vulkán-kúpoknak csak halvány körvonalai láthatók.

A kicsiny gözös hajónk mellé állt, podgyászsunkat kiméletlenül dobálták földézetére, azután a város felé igyekezett az, egy erős «surf»-on azaz parti hullámverésen küzdve magát át. A partról egy két tengeri mérföld hosszú csatorna nyílik ki, mely a «Csilivung» vagyis a nagy folyó iszapos vizét hozza. Ez a csatorna teszi lehetővé a partra jutást zavaros időben.

Míg az angol gyarmatokon szabad kikötők vannak, vagy a vámkezelés az utazók irányában igen enyhe, itt Batávia előtt annál szigorúbb volt az. A szűk és szennyes vámházban minden bambuszkosárcát megmotoztak, s podgyászsunkat több ízben másokéval keverték össze. Gróf Széchenyi vadászfegyvereivel pedig egyáltalában nem tudták, mitévők legyenek. Rólok csak más nap szólhatnak, mondák végül.

A régi Batávia Amsterdam mintájára épült. Sűrűn egybe épített háztömegek a XVII. század czopfstyljében visszataszítóan érintik a szemet. Csatorna elég van, hollandi nem is élhetne el ilyenek látása nélkül. De ezekben lomhán foly alá a nagy folyó túlságosan szétosztott vize.

Szerencsére most már nem lakik európai a «Stad»-ban. Raktárakon és irodákon kívül nincs itt semmi, a magas földeltődon házakban benszülöttek és leginkább chinai asztalosok fészkeltek meg magokat. Ezeknek nem árt semmiféle egészségellenes lakás, és ha árt nem panaszkodnak.

A régi városon az egy házsorból álló Molenvliet-en át, mely apró árúsoknak szolgál leginkább tanyául, közel egy óráig kocsiztunk Weltevreden-ig (wohlzuhfriden). Az európaiak itt villákban parkok között laknak. Gyönyörű széles utak óriás tamarindafák árnya alatt szelik egymást. Földszintes házak kertek mélyébe rejtve; ezekben magas pálmafák alatt európai virágok is megvonják magokat.

A *Hôtel de Nederlandois* fogadott be. Jóval mögötte áll ez az indiai városok fogadóinak. Földszinti szobák jutottak nekünk, melyekben iszonyú szűnyogsereg tanyázott és a penészszag nem volt kiirtható. Hollandi Indiában nincsen jég, sem punka; tudniillik az az indiai szoba-legyező, mely a mennyezetről a szoba egész hosszában függ és melyet a havonkint két forintjával fizetett punka-valla nap és éjhosszat

fáradhatatlanul vonogat; jól aludva maga is munka közben. De e hiányokon másként segít a jó hollandi; ott hol április derekán délután 34—38 fokon áll a hőmérő és éjjel sem száll 28 fokon alá, kellemetlen a ruha; a jávai nem is visel sokat magán, még a legelőbbkelő is beéri egy rásaszoknyaféle zsákkal, azzal a tarkú nagyvirágú szaronggal, mely ott a ben-született férfi és nő fő öltözékét képezi. Ez a férfiaknál egy hosszú szőrből készült sávval van az övnél megerősítve, mely fölött nagy csatos fekete bőrv szorítja az egészet össze. Pitykegombos fehér mellény és sötét szövetből való kurta újjas (spenzer) borítja a föltestet, a lábak harisnya nélkül vannak a cipőben, vagy az arab papucsban. A nők hasonló öltözetben vannak, egyedül a szarong ér a mellig, egy két arasznyi széles, két méter hosszú szövetdarab többszörösen körülesavarva a derekon, egy titkos boggal erősítve a testhez e szoknyát. A vállak szabadok, csupán Batávia táján parancsoltak a hollandiak a nők vállaira egy fehér kattunból szabott ujjast, mely a térdig leér, a vidéken nem is igen viselik ezt a fölösleges öltönydarabot.

A hollandi is ilyen pongyolában hűsöl otthon egész nap.

Nagyon meg voltunk lepetve, midőn másnap reggel a tíz órai reggelinél a hölgyek a jávai nőktől ellesett pongyolában ültek a table d'hôte közös asztalához. Hajok kibontva függött alá, lábaik szabadon rejtöztek hímzett papucsukba. Ép a fürdőkől jöttek. Délután az elmaradhatatlan szunnyadás után mindenki megfürdik; tulajdonképen csak leöblíti magát egy óriási köedény vizéből. Nagyon bámúltunk azon, hogy a hölgyvendégek minden szégyenkezés nélkül vonúltak el szobáink verendája alatt a fönn leírt öltözetben. Pedig mi is azonnal követtük a hollandi férfiak példáját, kik a szarong szövetéből készített bugyogó és chinai fehér zubbonyban töltik el a nap meleg részét. A hölgyek csak délután ülnek a piperéhez, mivel csupán estvéhez öltözködnek európai toilettbe. Pongyolája azonban a legkevésbé sem zavarja a hollandi nőt Jáván abban, hogy társaságot fogadjon, melyben férfiak is lehetnek jelen.

A kit hivatalos teendői vagy ügyei nem szólítanak irodájába, így hűseli el estig a napot. Esti öt óra táján azonban mindenki felöltözködik. A férfiak lakkezipő, fehér pantalon és fekete felselyem zubbonyban födetlen fővel; a hölgyek a

legutolsó párizsi divat holland-jávai változatában sétálnak vagy kocsznak az óriási Koningsplein-tér tamarindafái alatt, vagy a Ris wijk egyetlen boulevardján, a hol a kormányzó palotája, a klubbok és szállodák állanak. Van itt néhány pipere-tár is, melyekben ötszörös árért meg lehet venni azt, a mi két év előtt Párizsban még divatos volt.

Esti hét órakor már éjjel van; azt a kedélyt melengető derengést, mely az európai alkonyat végtelenbe nyúlt árnyait fokozatosan mossa el, az egyenlítőn nem lehet élvezni. Öt óra negyvenöt perczkor még éles sugarakkal törtet át a nap a bambusz- és pálmaligetek résein; egy negyed óra lefolyása után azt sem tudjuk többé, merre nyugodott le. A nyugati ég alját nem aranyozza be a letűnt nap búcsúfénye, hasztalan keressük ott azt a hosszan elnyúlt bíbor-szegélyt, mely az alföld egén a legprózaibb kútágast is romantikába burkolja. De nem is azért jött ide az európai izzadni, hogy ábrándozzék. Mammon az a kép, mely itt előtte lebeg, azért nem is terem itt meg a dal. Az éjszak pacsirtája Szibéria pusztáin is megtanítja az eltévedt moszkovitát mélabús dalokra; erre nincs dalos madár, a színek tarkaságából csak a papagály rikácsolása hallik. Nyolcz órakor van az estebéd, azért mindenki egy „Bitter”-re siet, mely az étvágy megszerzéséhez egy hollandi ismerősöm állítása szerint, Jáván mulhatatlanul szükséges. Estebéd után a klubbok helyiségeiben gyűl egybe a férfitársaság. A *Concordia* katonatisztek egyesülete; a *Harmonia* olyan polgári casino-féle. Ezek kertjeiben estvéneként föl váltva egy katonai zenekar játszik a kert előtt, az elegancia fogataiban ülve hallgatja a zenét, s boldogtalannak érezné magát minden delnő, ha a kocsi lépcsőjénél udvarlója nem volna. Egy osztrák katona-zenekar volt karmestere vezette a zenét, melynek művészei Csehországból kerültek ide. A zenekar igen jó volt; a legjobb, melyet két és fél év alatt keleten hallottam. A keringőket igazi bécsi „Schwung”-gal adták. Természetesen sörben itt sincs hiány.

Éjjel nagyon barátságos és vonzó benyomást tesz Batavia. A Weltevreden rosszul világított fasoraiból diszkertek nyílnak; ezek mélyén földszintes villák kunyhókká törpülnek a magas pálmák és tamarinda-fák ellentétében. Az út felé nyitott verenda fordul, mely fényesen van kivilágítva, benne kerek asztal körül ül a család, oldalt zongora áll. Egyikben

ének és zene szól, a következő verenda-szalonban a család egyik tagja olvas föl valamit, tovább fiatal házaspár enyeleg, másutt szőke fürtű leánykák hízelegnek a papának. A mint végig megyünk egy villasort, a család-élettel is megismerkedtünk; annak különböző mozzanatát tárja elénk mindegyik fényesen megvilágított élőkép.

Az utcza- és a kertközök sötétek. Nagy ritkán robog el mellettünk egy-egy úri fogat, a lovak mellett kétoldalt fáklyás szolgálk futnak; még ritkábban jönnek velünk szembe fáklyát vagy lámpát hordó benszülöttek; világ nélkül ezeknek nem szabad éjjel járnok. Minden fordulónál őrtanyák vannak; négy bambuszrúd szalma-fedőt visel, ebben egy kívájt fatörzs, a tong-tong függ és az oszlopok egyikéhez egy sajátyszerű fegyver támaszkodik, egy kétágú szénavilla-féle vastag bambusz-rúdból, a villaágakat hosszában ágak körítik, melyek a nyél felé hajló tüskéket viselnek. Ez eszköz tolvajok elfogására szolgál. Nem oly ritka eset itt, hogy egy dühöngő maláji kivont késsel rohan végig az utcán és leszúr mindenkit, kit balsorsa ilyenmel szemközt hoz. Opium-evés által elbódult rajongók ezek, kik boszúból vagy vallási dühből gyilkolnak először, ekkor törvényen kívül helyeztetvén, nem bocsátnak magokhoz senkit; Amok! Amok! (üsetek agyon) kiáltás közben rohanva végig az utcákon. A villaalakú szerszám e dühöngők elfogására való. Ha egyszer nyaka a villába szorult, a visszahajló tüskék közül többé ki nem szabadulhat. Az őrházakban egy-egy jávai bólintgat, de azért nem mulasztaná el határozott időközökben a tong-tongot veregetni. Azon jelöli az időt, a tűzvészt és az Amok ember közeledtét is.

Márczius 31-én vasárnap volt, és keleten először történt, hogy ezt másra is fordíthattuk a templom-látogatásnál. Indiában a vasárnap nekünk a legélvezhetetlenebb volt. Intézetek, nyilvános épületek olyankor zárva, a park és sétahelyek üresek, teke-asztal letakarva marad. A hollandi nem olyan «church-going» természetű. Reggel az ethnographiai múzeumot látogattuk meg, ez a «Batavia asch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen» társulat tulajdona; a legrégibb tudományos szövetség keleten. 1778-ban vetették meg alapját egyes buzgó hollandi kereskedők. A múzeum ethnographiai osztálya a hollandiak birtokában levő Kelet-Indiát illusztrálja. A népfajok tarka öltözetei és fegyverei nagy bőségben vannak

együtt. A házi és mezei eszközök és építmények mintái rövid idő alatt sokról adnak fogalmat.

Az ethnographiai osztály mellett gazdag archaeologiai tár van. Ennek gyűjteménye igen szép darabokat foglal magában a Brahma- és Buddha-kultusz idejéből. A jávai kőszobrok tisztábbak, az alakok jobb plastikával készültek, az arcok nagyobb gonddal és szebben alakítvák, mint ezt most Indiában a brahmin szobrászok végzik. A bronzok gyűjteményében pompás miniatur-öntvények vannak: csengők, füstölő-edények, Buddha- és Shiva-alakok, elefánt és tulok. Egy gyönyörű öntvény Durgát, Shiva nejét, ábrázolja negyed életnagyságban. Szabályos arc- és testkörvonalak jellemzik a szobrot. Ezüsttel van bevonva, a haj és öv aranyos rajta. Néhány miniatur tömör aranyból és ezüsből áll. Mind e tárgyak agyaghamvedrekből kerültek elő. Van a gyűjteményben elég köeszköz is; csiszolt balták a közönséges európai alakkal, csupán laposabbak és közelebb állanak a most Jáván használatban levő vasfejszékhez. Láttam olyan kagysan tört csiszolatlan baltákat is, minők a dán konyhahulladékokból ismeretesek. A bronz csákányok különböznek a mieinktől, véső-alakúak s nyélbeütések csak úgy történhetett, mint most. A «Natuurkundige Vereeniging» muzeuma a nagy Koningsplein másik oldalán van, s még a kezdet nehézségeivel küzd.

Meglátogattuk dr. Bergsmo urat is, a meteorologiai intézet igazgatóját. Az intézet most épül, felszerelése a tudomány legújabb álláspontja szerint történik. Dr. Bergsmo már 1866 óta óránként jegyzi a légsúlyt és a hő fokát. A hét folyamán megtekintettük a topographiai intézetet is, melyben gyönyörű, a fényűzésig szépen kiállított térképek készülnek. A «Hoofbureau van het Minjewezen» inkább bányász-akadémia mint földtani intézet. Gyűjteményében sok érdekes tárgy van a Szunda-szigetokről, de minden még földolgozásra vár.

A topographiai intézetben egy derék honfitársunk, Hegedűs Jenő, működik. Hegedűs úr már tíz év óta van a hollandi kormány szolgálatában. Kezdetben a hadseregben volt, de képességei következtében csakhamar a katonai topographiai intézethez hívatott. Ennek mint térképező kitűnő szolgálatokat nyújtva, a hollandi kormány ismételve nyilvánította kitüntetések által elismerését. Legutóbb az acsini forradalom

táborkari térképeit létesítve, nem egyszer forgott életveszélyben, fáradalmaiért egy lovagrend keresztjével lön jutalmazva. Hegedüs magas szál férfiú, szén-fekete dús-mellig érő szakállal; alakjával épen úgy kimagaslik környezetéből, mint élénk és bensőséggel teljes lelkületével. Csengő szóban nyilatkoznak gondolatai. Őt nem törte meg tíz év alatt a forró égélj idegbontó klimája. Teste ép oly kevésbé lankadt el az átélt fáradsalmak és veszélyek közben, mint hazaszeretete. Tíz év óta nem szólt magyarul, daczára ennek tisztán beszéli a nyelvet, habár néha keresi is a szót. Általános tisztelet és becsülés fűződik Jáva előkelő köreiből Hegedüs nevéhez. Ezért pedig mi tartozunk köszönettel, hogy ott a távolban nemzetünknek jó hírnevét terjeszti.

Azon néhány nap alatt, melyet Batávián töltünk, Hegedüs úr több kellemes órát szerzett nekünk, rokonszenves egyénisége körében csaknem elfelejtém a távolságot, mely az otthon-tól elválasztott. Készséggel nyitá meg bő tapasztalatainak tárházát Jáva társadalmi viszonyairól, népeletéről és Szumátra öslakóiról, kik még emberevők. Nemesak ellenségeiket falják föl, hanem elaggott hozzátartozóikat is elköltik, ha azok munkaképtelenekké gyöngülnek. A legidősebb fiú összehívja a rokonságot, atyjának, ki egy év óta már nem dolgozott, megevéséhez. A hüvelyk alatti tenyérhúst, az ajkakát és füleket az édes fiú eszi meg, a többit a kedves rokonok.

Megnéztük az állatkertet is, az nem éri meg azt az egy forintot, a mit a «Vremdeling»-ek a bemenetnél fizetnek.

Egy este a Nordwijk városnegyedét kerestük föl; Batávia benszülőtt és chinai lakossága székel itt. Malaji, jávai és chinai tarka egyveleget képezett; a bazár nagy tere tömve volt mulatókkal. Egy oldalt a legmagasabb igényű chinaiak theaházai, opium- és hazard-bank helyiségei foglaltak el. Ezekben asztal és székek vagy magasabb kerevetek vannak, mivel a virágos birodalom fia soha a földre nem kuporodik. A bankházakban javában zörgött a koczka, járta a kártya és a kedvelt páros vagy páratlan. A bankadó egy halmaz porcellán-gombot helyez maga elé, ezek szemeit egy pálczikával négyessével nagy lassan szedegeti a szerint, a mint egy, kettő, három vagy négy gomb marad vissza, tizszerezet nyer a játészó, ki a kijött számra tett.

Egy színház is volt a bazár nyílt piacszán árnyképekkel.

A benszülött közönség lehetően tarkázva a földön ült. Előtte egy bódé oszlopaira fehér lepel volt kifeszítve, melyet a bódében lévő olajmécsek a kívül uralkodó sötétség ellenében erősen megvilágítottak. A megvilágított finom vászon és a mécsek között bivalybőrből kivágott alakokat mozgat a játék intézője. Az alakok egy vagy két láb magasak, az egyiptomi arczkifejezésre emlékeztető hosszas fej, igen csúcsos orr és hosszú igen vékony karokkal vannak ellátva. A fő és karok mozgathatók. A játékban férfiak, nők fordulnak elő; elefánt, kígyó és ismeretlen szörnyek is jelennek meg.

A dalang, vagyis ki az árnyalakokat mozgatja, a kavi, vagyis ó-jávai nyelven mondja el a cselekvény szövegét, a párbeszédeket, melyet a hallgatóság nem ért meg, s ezért az új jávai nyelven is magyarázatot ad. A gamelan vagyis a jávai zenekar mélabús zöngéi kísérik az előadást. Vajang a neve ez előadásoknak. Tárgyaikat Jáva mythologiai múltjából vett események képezik, ezekbe élénken belevegyül a régi vallás, melyet az izlam nem volt képes elfojtani. A forró égélj szülheti meg csak is azt a tarka képzeletet, mely e játékban kifejezést nyer. Napnyugta után kezdődik az előadás és eltart reggelig.

Mindenütt Jáván a gamelan hangjait egész éjjel hallhattam. A zenekar kiváló eszköze a bonang; ez különbözően hangolt réztányérokból áll, melyek bőrrel bevont pálczikákkal veretnek. E zeneszer olyféle ütenyű zöngéket ad, mint az aolhárfaé, a hang kevés, hullámozó harangjátékkal vethető egybe az leginkább. Fa- és fém-harmonika, kéthúrú hegedű, hárfa vagy inkább ezitera, fuvola, trombita és dobok inkább kíséretül szolgálnak a zenekarban.

A jávai a maláji faj tagja, ha ugyan az emberfajok régi osztályozása fönttartható. A malakkai malájitól a jávait mindig könnyen meg lehet különböztetni. Amaz széles arczú, nagyszájú és általában rút, a jávai szabályos alakokat, kis kezeket, szép metszésű száját mutat; járása ruganyos és megjelenése nemes. Öltözetben is azonnal fölismerhető itt a maláji. Mindig szűk, európaias szabású nadrágot visel, mely fölött a cipőktől csak a térdekig függ alá egy szarong. A maláji fejére tarka virágos kendőt csavar, mely a fön lazán ül, mint egy turbán; övében széles, durva művű kést hord. A jávai a már föntemlített bókáig erő szarongban jár, fején a haját bogba csavarva, szorosan egy

világos kendőbe köti, mely hátul mint a konty áll el a fejtől. Övébe az elmaradhatatlan krisz, vagyis jávai tör van dugva. Ennek fahüvelykje fényezett, pengéje lángalakú, és hegye mérgezve van.

Jáván a maláji a hivatalos és üzleti nyelv. A tulajdonképp vett malájok csak Malakkán és Szumátrán az őslakók, a többi szigeteken csak mint bevándorlók terjedtek el a partokon. Jáván magán két nyelv uralkodó; a jávai keleten és a szunda nyelv a sziget nyugati felén. Mindkét nyelvben sok a szanszkrit elem; míg a szintén rokon polynesiائي nyelvekben a turáni nyelvanyag félreismerhetetlenül megvan.

Ápril 5-ikén elváltam gróf Széchenyitől. Hajóra ültem, mely Szemarangba vigyen, míg Széchenyi a sziget délnyugoti partján fekvő preangi kormányzóságok őserdőibe indult. Ismét órákba került, míg a hajóig értem. A tenger most tükörsíma vizében számtalan medusa úszott. Két vagy három deciméter átmérőjű kocsonya állományú ernyők rózsá és ibolya színeket játszanak, csaknem a szivárvány színeit reflectálva, melybe a vízben szétszórt napsugarak oszlanak. Lassan szállnak emelkednek ez ernyők, vagy nagy gombafejek, melyek az alacsony szervezetű állatlevél- és fürtszerű úszonyait és emésztő szerveit védik. Ha kiemeljük e medusák egyikét, kocsonyaféle, egészen átlátszó szintelen tömeggé omlik össze. A medusák nem a mi gyönyörködtetésünk végett jöttek a fölszínre. Ha a tenger lenyugszik, fölületére jönnek azok a milliárdnyi állatkák, melyek létezéséről csak a mikroszkop nyújtott fogalmat. Az átlátszó tengervízben tömérdek apró lény úszkál, melyek még apróbb növényeken és petéken táplálkoznak. Ha este a hajó púpján kihajolva, a hajócsavar egyhangú csapkodásai csendes elmélkedésbe helyeznek; egyszerre csak a fölvert hab világosságot terjeszt.

A messzeterjedő habuszály a hajó mögött oly fényt ölt, mint a halványan megvilágított tejüvegé. Ebből a világos sávból, ott hol a propeller lapátja minden másodperczben háromszor a vízbe csap, villámként cikáznak egyes fénylő pontok. A tejúttal hasonlíthatom össze e játékot; az elmosódó halvány fényt milliárdnyi távol égitest egybeömlő fénye nyújtja, ebből önállóan tűnnek elő azon nagyobb vagy közelebbi csillagok, melyek almanachjainkban följegyezték. Ilyen a forró égélj tengere is rendszeren. Az Indiai óceánban és a

Vörös tengeren azonban néha fölséges pompájú a tenger világítása. A hajó tűzövvel van kerítve, minden hullám egy-egy tűzsávban végződik és ha ekkor is a csavar munkáját bámuljuk: utána szemünk káprázatjától a födélzet tárgyait néhány percig meg nem különböztethetjük. A tenger világítása vagy phosphorálás fölött sokáig szétváltak a nézetek. Most már el van az döntve, hogy apró crustaceák, salpák, medusák, noctilukák főleg protozoák és a legelsők lárvái terjesztik a fényt. Még akkor is fénylők ezek, ha a mérőn vagy a log zsinórja a födélzetre hozza őket. E picziny alakok, melyekből egy milliméter hosszára több jut, nappal is a felszínt népesítik meg, talán tőlük ered a tengernek szép kék színe. A mi medusáink ezekre tartanak vadászatot; könnyen megy az nekik; csak azon száclacskákat mozgatják, melyek a cső vagy az ernyőnyél üregét körítik, azon át a lélekzésre való vízzel beömlik a tápanyag is és elszéled az egész testben.

A *Tambora* kilencz órakor fölszedte horgonyát és másnap délben már Szemarangba érkezett; ötvenkét geographiai mérföldre voltunk Batáviától a sziget északi közepén.

Napnyugtakor a középjávai vulkánok tűntek föl. — A 3426 méter magas füstölgő Szlamat csaknem a tenger szintjében fekvő lapályból emelkedik ki, kelet felé a Dieng hegység nyúlik el, mintegy öt geographiai mérföld távolban a parttól. Tropikus erdő borítja e hegységet, lábánál alacsony halmok húzódnak végig teraszszerűen. Rizs- és kávé-ültetvények borítják ezek tisztásait. A Dieng hegységről lesiető folyók e teraszról zuhatagokban ömlenek alá.

Tovább keletre a Szindoro (3145 méter), Szumbing (3336 méter), Ungaran és Merbabu (3115 méter) kúpok tűnnek elő délről. 80 foknyi látszögben 5 vulkán-kúp emelkedik előttem, melyek mindegyike többet mér 9000 lábnaál a tenger szintje fölött. Felséges kép volt ez: hajónk oly közel járt a parthoz, hogy azon a ligeteket és rizsföldeket, sőt a jávai kunyhókat ki lehetett venni; barátságos, az otthonra emlékeztető, volt a panoráma alja. Ebből aztán mint árnyképek emelkedtek föl a homályos légbe a távolban a magán álló vulkánok. Fellegköpeny vagy gallér övezte némelyikét; lassan szállt vagy emelkedett az és a mint a csúcsig érve, a szél elkapta, a Szlamat belevegyülő gőzfellegetől látszott az ég elborulni.

Láttam én életemben sok szép panorámát; de sem az Alpesek jegesei közt, sem a Himalája és keleti Tibet hegyóriásai alatt, még kevésbé pedig a Gobi sivatagból kiemelkedő sivár Nanszán havasok alatt nem élveztem annyi gyönyört, mint a középjávai vulkánok megpillantásakor. Egyesítve itt a tenger tükre a forró égőv növényzete a legszabályosabb hegyekkel. Minden nagyszerűsége mellett a kép megnyugtató, kielégítő a kedélyt, mely ennél szebbet el nem képzelhet többé tájképekben. A Merababu mögött füstfelleg emelkedik; a Merapi rejtőzik ott; ez Közép-Jávának még működésben álló vulkánja. Ennek meglátogatása végett utaztam én ide. A «Tamborán» utazott van Delden osztrák-magyar főkonzul is, ki ajánló levéllel látott el Kadam kormányzójához.

Szamarangba ép oly lassan és egy csatornán át jutottunk be, mint Batáviába. Jáva éjszaki partvidéke lapályos, posványos alluviumból áll, míg a déli part általában szirtes és hullámverés borítja azt; kevés hely van ott, mely kikötőt nyújt. A nagyobb folyók mind éjszak felé futnak. Ezek segítenek abban, hogy az éjszaki partvonal mindinkább előre nyomuljon; a rohanó árvizek roppant mennyiségű anyagot hordanak a tengerbe, mely itt csak 150 láb mély. A déli part roskad, pusztul, a tenger nyaldossa a szirteket, melyek csaknem a part egész hosszán arra utalnak, hogy Jáva déli fele süllyedésben, míg az éjszaki emelkedőben van. A déli part üregeiben fészkelnek ama fecskék, melyek fészkei a chinai lakomák legbecsesebb fordulóját képezik. A chinaiak ötven kilo fecskefészékért 3000—4000 hollandi forintot fizetnek. E fecske (*Collocalia esculenta*) algákból készíti fészket, az algákat gummiszerű nyákjával vegyítve össze.

Szamarang víz alatt állt, a mellette elfolyó folyócska előntötte a város mélyebb helyeit. Szamarangban a régi Batáviát lehet fölismeri; amsterdami izlésben emelt háztömegekben lakik itt az európai is; a városon kívül még csak most emelkednek a villák.

Április 7-dikén vasúton utaztam Ambaravá-ig. Kezdetben alluviál síkon halad a pálya, mely egészen víz alatt állt. Vízben álló pálmák rizsföldekkel váltakoznak; ezekre jó az ár. Minden tábla közepén 4 láb magas bambusz-oszlopra erősített kunyhó áll; ebből zsinór nyúlik végig rudak mellett a rizsföldön; erre csörgő bambuszdarabkák függesztvék; a kunyhóban

a jávai csősz ül és valahányszor madársereg jő a rizsvetést megvámolni, elrettentés végett nagyot ránt a zsinóron.

Tanggun állomásnál halmokhoz ér a pálya és mélyen bemetszett szakadékok közt meredeken emelkedik a végállomásig Ambaravá-ig, mely 35—40 kilométer távolságban a lapálytól körülbelül 1400 láb magasban fekszik. Egy lapály terül el itt, melyet mindenfelől trachyt és trachyt-tufa hegyek környeznek; vulkáni eredetűek ezek s rokonok Szt. Endre és Visegrád körötti hegyeinkkel. Ambarava környéke egy tó medréül szolgált. A Tuntang folyócska, mely az Ungaran hegy oldalán fakad, lombhán kanyarog, míg Ambarava alatt 250 láb magas trachyt halmokat szel át és vízesésekben halad alá, melyek szirtei közt a folyó vize apró vízporrá törve zuhog alá. A szűk csatorna nem vezethette le elég gyorsan a záporok következtében megáradt Tuntang vizét; az ambaravai lapályon tóként terült az szét, a vonat egy lábnyi mély vízben gázolt az állomásig. Ambarava szanitáriuma a hadseregnek; a lábba-
dozók küldetnek ide fölüdülésre.

Egy erőd áll itt, melyet azonban a földrengések annyira megrongáltak, hogy az lakhatatlanná vált. Széles fasorok óriási fáin alatt itt is oly barátságos nyaralók mosolyognak, mint Batáviánál. Ambaraván azonnal kocsit fogadtam Magelangba. Öt órai gyors kocszízás választott el Kadu tartomány e főhelyétől. Könnyű úti szekér elé négy Makaszszárról került közép-nagyságú ló fogatott be, és vidám ostoresattogással indult velem az előfogat azon hágó felé, mely Szemarang és Kadu tartományok határát képezi.

Jávát minden irányban országutak ágazzák be, melyek kitünő karban vannak tartva; a benszülöttek robot munkája létesíté ezeket. Az utat djatti- és kapok-fák szegélyik, ez utóbbiak hordják egyszersmind a távirtda huzaljait, ezen kívül gyapotot is szolgáltatva; míg a djatti- vagy tik-fák a legjobb épületfát adják, melyet a szu és a termes nem bánt. A szép út azonban nagyon meredék. Vágtatva indult meg a fogat, az első emelkedőnél kocsis és lovász — ki a lovakat csak a legközelebbi váltóig volt kísérendő — iszonyú ostoresattogás és kiabálással ösztönözték, mentek is szegények míg a kocsi a nyert gyorsaság következtében könnyen haladt; de mihelyt igazán húzni kellett, helyből sem mozdult az. Egy darabig csak néztem a vesződést. Lárma volt elég, de a lovakra egyet

sem csaptak; a jávai jól bánik az állattal talán nagyon is jól; mivel e lovak legkevésbé sem voltak betanítva, futni azt tudtak jól a síkon, de lassú indításhoz nem voltak hozzászoktatva. Végre két bivaly került elő valahonnét, ezek segítségével azután fölkapaszzkodtunk a lejtőn. Magelang-ig négyszer váltották a lovakat, minden meredeknél két bivaly vagy négy ökör segíté a kocsit fölvontatni.

Alkonyra járt az idő, mire a vízválasztóra értünk; onnét aztán vágatva vitt be a még kétszer váltott előfogat a kadui teknő mélyen fekvő tartományi főhelyére.

Gyönyörű vidéken vezetett át a mai út. A halmokat rizsföldek borítják, melyek lépcsőzetes terraszokban, közel a 2000 láb magas hágóig, emelkednek, Szavah a neve ezeknek, melyek mesterségesen helyeztetnek a víz alá; e végből csatornák futnak minden irányban; néhol két három csatorna fut egymás fölött. A felső terraszokról apró, két egész öt lábnyi, zuhatagokban ömlik alá a víz az alsókra. A szakadékok mellékét és a sziklás hegyoldalokat ligetek, erdők koronázzák, annyi féle növénybozót és fa képezi ezeket, mennyi nálunk csak fűveszeti kertekben található együtt. A rizsföldek között apró ligetek állanak; a jávaiak falvai rejtőznek ezek alatt. Az út és földek el vannak lepve naphosszat emberekkel, de falut egyet sem fog láthatni az idegen, ha az országútról a ligetbe be nem tér.

Illatos virágú mangó-fák szabadon állnak a falvak körül. Sűrű bambusz-sövény rejti el a házakat a közeledő szemek elől; de a gyümölcsfák nagy száma elárúlja az emberi tanyák közelségét. Az ösvényt rambutan (*Nephelium lappaceum*) eserjék szegélyzik; tüskés vörös gyümölcsei alattgörnyedeznek az ágak. A bambusz-sövény mögött a pizáng (*Musa paradisiaca*) hét láb hosszú levelei lengedeznek, mintha csak arra volnának teremtvé, hogy az alattuk letelepedett gyermekeket legyezgessek; a levelek közül a pizáng-gyümölcs óriás fürtje halik elő; oly súlyos, hogy az ember alig bírja el. A narancsfák s óriási gyümölcsökkel teli citrusokkal váltakoznak, és ritkábban a folséges mangusztán fái (*Garcinus mangostan*) láthatók. Ez a mangusztán gyümölcs az, melyet minden európai azonnal megkedvel és a déli gyümölcsök közt legjobbnak tart. A többi gyümölcsöket, melyeket a sokáig itt tartózkodók nagyra becsülnek, előbb meg kell szokni, mivel az egyik hagymaízű, a másik meg terpentín illatú.

A mangusztán sötét-barna héjú az alma nagyságával. Barna héja oly vastag mint a zöld dióé, ezt úgy kell föl vágni, hogy a héjtól megfestett kés az ehető tartalmat meg ne sértse. A gyümölcs megérdemli a vigyázatot; mivel az a halvány rózsaszínű öt vagy hat szikre oszló bél, mely a barna héjból kifoszlik, az ananász és turkesztán zamatját, és a legjobb őszibarack levét nyújtja az ínynek. Magas areka és kókosz-dió-pálmák emelkednek ki 80—100 lábra, az előbbieket egybeolvadt lombozatából. Egy harmadik pálma levélkoronája alatt bambusz-csövek lógnak alá; a fürtökben lecsüggő gyümölcsök megmetszett szűrőből édes nedv szivárog azokba. Csukor készül ebből. A karsú, alig három deciméter átmérőjű, törzsön egy a pálma és saját dereka körül feszített gúzs segélyével ügyesen kúszik föl a jávai a bambusz-cső kiürítése végett. A bambusz-sövényen át egyetlen ajtó nyílik a házak közé. Bambuszból készültek ezek az utolsó szegig. Oldalaikat koczkákban színezett bambusz-gyékény képezi, tetejüket pálmalevelek vagy a magas alangfű zsünya fedi. A ház tágas verendával nyílik, mely előtt néha bambuszból font ellenző áll. A nők és gyermekek tanyája ez s ritkán hiányzik ezek mellől egy tarka házi macska, melynek farka csonka megcsavarított végű, állítólag a jávai czirinosok így jönnek a világra — én nem hittem el. Sovárgó pillantásokat vet e macskafaj is a ház eresze fölé, honnét csinos kalitkában gerlicze vagy egy rikácsoló papagály sűrű forog. A házak mögöl dühösen rohan felénk az ocsmány sakálalakú eb. Gazdája ritkán nyújt ennek ételt, és soha sem czirógatja. Úgy keresi tápját a mint tudja, meg nem vetve azt sem, a mi a szántóföldek javítására való. A házak közt konyhakertek vannak fűszeres zöldséggel, a paprika és gambir soha nem hiányzik ezekből. A veteményes ágyakat ananász sövényzi. A kembang fandjung (*Mimusops Elengi*) és a malati (*Jasminum*) bokrok — melyek a bőlgyek hajának szolgáltatnak sárgás és hófehér virágot — ritkán hiányzanak innét.

A nagyobb helységekben egy szabad tér áll a főnök emeltebb háza előtt, a soktörzsű veringinfá (*Baniana* vagy *Ficus benjamina*) veti erre sűrű árnyát; az Alun piac ez, melyen a vásáros nép gyűl egybe; holdvilágos éjeken pedig a lelket nyugtató gamelan zenéje mellett hallgatják áhitattal a vajang meséit, melyek a régi vallás és a letűnt hős-

kor eseményeit mutatják árnyképekben az egymást átölelő utódoknak.

Csöndesen és boldogan él e kunyhókban a jávai; heves ambíciók nem tüzelik lelkét, a szükség pedig soha sem gyötri, mivel lakásának szűk környezete minden szükségessel ellátja őt.

Ha egy ily helység felé közeledünk, annak lengő ajtajánál féltérdén, kalaplevéve és összetett kezekkel guggol az összes lakosság. A főnök vagy a helység vénjei frissen letört kókusz-diót fűrnak meg, melynek víztisztaságú nedvénél jobb üdítő italt én nem ismerek. Ha pihenőre tértünk be egy ily liget alá, a főnök lakásába vezet, ennek ratangból való kerevetén a tágas verenda-ajtóval szemközt ültetnek le, míg a nép az ajtónyílásban guggol; édes rizsbe göngyölt húst, téát vagy kávé és sült tengeri-csőveket hoznak a házi gazda cselédei.

A hágó felé erdők közé hozott az út, ezekben csend honolt, egy fuvallat sem zörgette a nagy levelű djatti-fák súlyos lombját. Mire fölértünk, bealkonyodott. A házcsoportokat azok ajtaja fölé függesztett lámpák jelölték. A gamelan hangjai szóltak néhol és a nappal csendjét is zaj és élénkség váltá föl, mihelyt a nap végsugarait nyomban az éj sötétje váltá föl.

A rovar-világ ezrei előbújtak rejtekeikből; cicadeák, molyok, apró coleopterák, tüeskök és sáskák raja röpkedett és szökdécselt a kocsi lámpája körül. A sűrűben pedig rákezdedt az a reszelősen hullámozó ének, melyhez a mi szeptemberi éjeink tüesökzenéje potomság. Mintha minden levél szólna, olyan fütyülő, reszelő, csengő, sziszegő hangegyveleg támadt. — A tócsákból pedig minden zajt túlkiabált a jávai béka kottára szedhető:

Kuru — kurururu — pik — puk — pak
éneke, mely egész éjjel száz torokból hallik. A fénybogarak százával röpkednek; hirtelen tűnve elő a lombok közül, sietnek a következő sűrűbe. Ha egyik megpihen újjasomon, fénylő potroha oly világot vet, hogy órámat megtekinthetem annál.

Közben a kalong csapatjai csapnak át a levegőn. Ezek a repülő kuttyák, melyek egész nap mozdulatlanul függtek az útmelletti fák ágairól fővel lefelé. Vagy a kecskefejő kering lomha szárnycsattogatással, az úti lámpa köré gyűlt rovarokat kapdosva el röptében.

Ejjel, azaz nyolcz óra után, érkeztem meg. Magelangban a vendéglős a hollandin kívül nem beszélt más nyelven, és az én németiségemet sehogy sem tudta megérteni. — Ekkor azután előszedtem a svájci, délnémet és nürnbergi tájszólások emlékemben megmaradt töredékeit és csakhamar szépen megértettük egymást. Jávai tapasztalataim közé tartozik az is, hogy tiszta német nyelvvel nem sokra megy ott az idegen, de minél rosszabb és törtebb németiséggel beszél, annál könnyebben érti meg a közönséges hollandi, sőt valószínű, hogy a tarka-barka németiségben nyelvének valamely tájszólását fedezi föl.

Ápril 8-án láttam csak meg Magelangot. Kadu közepén fekszik e város a Progo és Elló folyók között, 1200 lábra a tenger szintje fölött. Azon vulkánok közt voltam, melyek Szemarangnál előttem állottak. Kadu tartomány egy valóságos teknő, melyet mindenfelől hegyek kerítenek. Éjszak felől a Szindoro, Szumbing, Ungaran, Merababu és Merapi kopár kúpjai tülemelkednek a fatenyészet határán. Délről alacsonyabb gerincez zárja be a völgyet, melyen az egyesült két folyó a Boro-Budor romok közelében szűk sziklacsatornákan véste át magát a déli part felé.

Első teendőm a kormányzó meglátogatása volt, hogy a Merapi tűzhányó meglátogatását kísérők és hordárok megnyerése által mielőbb létesíthessem. A kormányzó a legnagyobb készséggel úgy intézkedett, hogy három nap múlva a Merapira indulhassak. Gyönyörű park terül el a kormányzó palotája előtt a Progo folyó magas terraszán. A kilátás a Szumbing felé fordul, mely 10,300 lábnyi magasra emelkedik a légbe. Előttünk pálma-ligetek szegélyzik a völgyet, ezekből a lépcsőzetes rizsföldek emelkednek a harang alakjával bíró vulkán felé; zöld facsoportok láthatók a sárguló rizsföldek között; mindegyik egy-egy csöndes falucskát rejt el a szem előtt. Kopáran nyúlik a magasba a Szumbing magán álló kúpja, a tiszta reggeli levegőn át minden szakadéka és redője tisztán látható, lapos tetőjén apró fák állanak, szabad szemmel lehetséges ezeket megolvasni. Húsz kilométer távolra emelkedik a vulkán tetője tőlünk, itthoni szemgyakorlattal a távolságot felényire sem becsülném. A Szumbing egy kialudt vulkánja Jávának, történeti emlékek nem szólnak eruptióiról.

Büszkén vezetett körül a kormányzó kertjében, melyben a kryptogam faparasiták és páfránféle növények szép gyűjte-

ménye volt. Az orchideák is javában nyíltak. Egyik lilium fehérségű orchidea előtt fölhívta figyelmemet annak virágjára; dicsértem a szép növényt; «*mais le touchez donc*», biztatott vezetöm; megtevéem és ime a virág egy része tova szökött. Egy hófehér orthopterát zavartam meg nyugalmában. A forró égővet lakják csupán a plasmoidéák: ama *Phyllium* és *Plasma* nevű sáska-félék, melyek, ha nyugton vannak, a csalódásig hasonlítanak egy száraz ágacskához vagy egy lehullott fonnyadó falevélhez. A kormányzó kertje telve van Siva, Durga kőszobraival, a hinduizmus letűnt korából valók ezek, s Kadu különböző romjaiból származnak. Elmálló fölületöket egy chinai szobrász kijavította aligha valami nagy előnyére a későbbi archaeologiai tanulmánynak.

Ápril 9-én a Boro-Budor romokhoz indultam egy hollandi ismerőssémmel, ki egészségének helyreállítása végett tartózkodott Magelangban. Útitársam Borneo délkeleti partján Bandjer Masszing táján hivataloskodott mint «*controlor*», a hollandi gyarmatokon az európai hivatalnokok harmadik rangfokozata e hivatal.

Dél felé kocsiztunk djattifa-erdőségek között. A Tidal halmot, melyet a jávaiak a sziget közepének tekintenek, jobbra hagytuk; a hagyomány azt tartja róla, hogy ennél fogva szögeztetett Jáva a világkorongra. Kocsink gyorsan gördült a lejtős úton lefelé, gyönyörűen mívelt rizs-földek és pálmaligetek között a Progo folyó átkelőjéhez. Itt másfél óráig kellett várunk, míg a múlt éjjeli záporoktól megáradt folyócska vize leapaadt. Jávaiak kezelték a révet, de egy chinai szedte be a díjat.

Jáván mindenütt van chinai, a könnyűvérű szelíd ben-szülött-nép vajmi gondatlanul tékozolja el itt is fáradságos keresményét. Jáván jóval több van 140,000 chinainál, kik leginkább Fohkien tartományból vándoroltak be. Ingatlan vagyonszerzése nincs nekik megengedve; e kívül a hollandi kormány magas adót vet ki reájok. De azért a chinai szaporodik és gazdagodik. Szorgalma és ügyessége a kézműipart biztosítja számára; józan számítása pedig első rangú kereskedővé teszi őt. Batáviában és Szemarangban egy egész városnegyed a chinaiak foglalnak el; egész nap és egész éjjel folytonos élénkség van itt, a mi zsibvásáraink hasonmását lehet e chinaiak által lakott részeken fölismerni. A vidéken mint házalók, vállalkozók, kereszműárosok és révészek terjednek el a chinaiak és épen azt

a nyomorult szerepet foglalják el, mint nálunk a falusi zugzsidók, kik szívesen adnak kölcsönt a még el sem vetett aratásra.

Jáva földnépe egyszerűen van öltözködve, a tarka szarong, a pittykés újjas és a crifja hátul a konty számára kivágott nemez-kalap csak a dandyk viseletéhez tartozik. A szegényebb sorsú térdig érő kurta bugyogót hord kék kattunból; a nők bő inget vagy semmit sem viselnek a szoknyaféle rövid, sötét színű szarong fölött. Bambuszból font fénymázas papírral bevont harang-, kúp- de leginkább széles ernyőalakú kalapot csak a férfiak viselnek, de férfi és nő egyaránt chinai papír-ernyőt használ. Az országutakat egész nap járó-kelek lepik el. Kulik (hordárok) szállítanak el minden árut; most csinos háti kosarakban leginkább rizst vittek az emberek. A nagy forgalomnak megfelelően igen sok laezikonyha van az út szélén. A jávai soha nem visz magával elemózsiát, ott hol elfogja az éhség, betér egy ily útszéli vendéglőbe, elkölti a gőzben párolt rizst az elmaradhatatlan fűszeres zöldséggel, ezután övének rejtekéből vagy vászontarisznyájából előszedi betel-dobozát. Areka-dió, sziriklevél (Chavica) és egy kevés oltatlan mészből egy diónyi gömböt gyúr és azt metsző fogai közé tolja. A folytonos betel-rágástól a jávai paraszt metszőfogai feketék s előre állók, a mész úgy meglazítja azokat, hogy tágan ülnek üregeikben. Nagyon utálatos az, ha élesre reszelt két felső előfogát, melyek az alsó ajaknál mélyebbre állnak ki, betel-élvezés előtt tulajdonosa visszatolja helyökbe.

A folyón átkelve, djatti-fasorokkal szegélyezett úton jutottunk el a hírneves romokig. Ezek a Buddha-kultusz korából valók, mely a brahmanizmus behozatala után terjedt el. Jáva őstörténetét homály fedi; a Krisztus utáni hetvennyolezadik évvel kezdődik csak a jávaiak időszámítása. Az ősvallás itt is, mint minden népnél, jó és gonosz szellemek tiszteletében állott, ebből kiirthatatlan hagyományok és szokások származtak a brahma és buddha tanokon át az iszlámba, mely jelenleg a maláji faj uralkodó vallása.

A hatodik században terjedt el hindu bevándorlók által a brahma tan Jáván és nyomban követte ezt a tisztább buddhizmus 415-ben Kr. u. Fahien, a chinai buddha pap Indiából haza vitorlázva, Jávára vetődött, de itt még hitsorsorosokra nem talált. Buddha és Bráhma követői békében élhettek

együtt. Erre utal a Kaduban nagy számú brahmán és buddhista templom romjai és emlékei.

Az iszlám a XIII-ik században kezdett arab kereskedőkkel beszivárogni, azonban csak a XV-ik század végén lőn az egész sziget a próféta vallásának alávetve; miután arab kereskedők és papok csellel és fegyverrel Jávát hatalmukba kerítve, két birodalmat alapítottak azon. A brahminok Bali szigetre, és keleti Jávában a Tengger hegységbe vonultak, hol kicsiny számuk maig híve maradt a költészetben annyira gazdag vallásnak.

Az iszlám fanatizmus és buzgalom nélkül él a jávaiak közt. A szelíd, jóindulatú és békés jávai kedélyében nem vett mély alapot a hitetlenek iránti gyűlölet; a szeszes italok, a sertéshús élvezete itt nem valami nagy véték, a Koránt eredetiben kevesen tudják olvasni és még kevesebben értik azt meg; noha az szolgál törvénykönyvül. Mecseteket is hasztalan keresünk itt; a jávai a természet fia, békében elvonulva szeret élni pálmaligetei alatt, azért nagyobb községek és mecsetek igen ritkák. Könnyű bambusz-pavillonok felelnek meg az égalj igényeinek is, melyeket nem rongálhatnak meg az oly gyakori földrengések, és néhány óra alatt fölépülnek, ha a megáradt patak elsodorta a lakást. Másként volt ez hajdan, midőn hindu térítők a polytheismus képzelmet igéző igéit hirdették annak a népnek, melyet a természet minden előnye és gazdagsága környezett, a világ egyik legszebb része szolgált lakásul és a föld legrémítőbb jelenségei léptek időnkint szemei elé. Száznál több vulkán emelkedik földjén, melyekből negyvenöt izzó anyagot szórt a lábaiknál megtelepedők lakásaira, vagy még nyugtában is gőzpárákat, mérges gázokat lövelt és földrengéseket okozott. Az oly sok alakban nyilatkozó ismeretlen hatalom a brahma és buddha tanban találta legmegfelelőbb kifejezését e nép szemei előtt. Erre utalnak legalább azon kőépületek és emlékek, melyeket a brahmin és vele rokon buddha kultusz visszahagyott. Ugyanezt bizonyítja azon sok rege, babona, mely a nép ajkán és hitében él. Esténként az árnyképek színpadja előtt guggoló tömeg áhitattal hallgatja a vajang régi kavi nyelven írt szövegét, mely a régi vallás istenségeiről regél.

A Boro-Budor romjai a IX. századból valók. Egy halmon emelkednek azok, melynek oldalát pálma-, djatti- és da-

dop-fák borítják. A romok négyzetes alapon, melynek oldala 130 lépés hosszú, lépcsőzetes terraszokkal körülbelől 120 lábnyi magasságra emelkednek. A terraszok falait haut és basrelief faragványok borítják, Budha életéből vett epizodokat ábrázolva. A terraszok külfalán fülkék Buddha ülő alakját tartalmazzák, és a legfelső fok síkján áttört óriás kőharangok állanak kétsorjával körben; mindegyikben ismét Buddha egy-egy köszobra van; középett egy kupola zárja be az építményt. Hólyagos trachitból áll az emlék, ennek minden egyes darabja véső alól került ki; a reliefek alakjai százakra mennek, ép úgy Buddháé is. Mig a reliefek alakjai az indiai tarka képzelet plastikáját mutatják és rakvák ékszerekkel, Buddha egyszerűen van ábrázolva; keresztbe fektetett lábakkal ül, félvállát könnyű lepel borítja, kezeit imára kulcsolja vagy jobbját áldólag emeli. A fej fodros hajjal van fődve, mely a fő tarján kontyba szorúl. Az arcz szelidség és áhitattal tekint a föld felé.

A romok elég jó karban vannak, habár a földrengések nagyon szétrázták a faragott kövek foglalásait. Arról a kupola tetőjéről, mely a legfelső terrasz közepén áll, fölséges a kilátás az egész Kadu tartományra. Sokáig gyönyörködtem innét a környéken, melynek ligeteit, magas vulkánkúpok kerítik be; egy kígyó sziszegése intett visszatérésre; vastag bőr szárborítóm mentett meg engem harapástól; őt pedig a Boro-Budor romjainak egyik, földrengésektől támadt hasadéka szabadította meg a borszesz-üvegtől.

Április 11-én reggel végre megjöttek a kulik és egy paripa, melyet a kormányzó küldött, és én azonnal elindulhattam a Merapi felé. Egy jávai tisztviselő volt vezetőm, ki egyszersmind a rendeletet is volt az úton arra nézve továbbítandó, hogy mindenütt akadálytalanul nyújtsanak váltott lovakat. Mintegy tíz kilométerig ugyanazon országútat követtük, mely két nap előtt a Boro-Budor-hoz vezetett; itt keletnek tért az út és mi a Merababu és Merapiról lenyúló egyenletes lejtőn emelkedtünk fölfelé. Banyu-Telang-pung helység áll itt; a demang vagyis a kerületi előjáró, ennek fia és néhány szolgáló kísért innét tova, úgy hogy egy kis lovas csapattá növekedett kíséretem. Rizs-terraszok közt jó út vezetett fölfelé, ép aratás ideje volt és a földek telve voltak emberekkel, míg az úton százával találkoztam rizst csépelő kulikkal. Minnél följebb

emelkedik az út, annál inkább egy kert jellegét ölti a vidék. Kávé- és dohány-ültetvények is jelentkeznek, az előbbieket a nap heve ellen dadop- és singun-fák árnyéka védi. Ha az út falvakat érint s a kókuszdió levét nyújtják az emberek frissítőül; a két lóváltónál pedig tea kávé és sült kukoriczával vendégeltek meg. Kísérőim délcegg büszke emberek s jó lovasok; legjobban szeretnek pusztá lábba hágni a kengyelbe, melynek oldalvasát a láb hüvelyk és mutató ujjja közé fogják.

A mint a kúpok felé közeledünk, mindinkább élesebben jelentkeznek azon pusztítások, melyeket a kitörések okoztak. Mély szakadékokat kell átszelnünk, melyek 80 — 100 lábnyi függélyes falai omladozók; itt-ott most javították épen az ösvényt, reménylem, hogy nem az én kirándulásom alkalmára. Mindezen szakadékok már a vulkánpár tetejéről lerohanó vizet és kőanyagot szállítják alá. Oldalaikon látható, hogy kitörések alkalmával, mily iszonyú anyagot, iszapot és összeállott hamut hoztak le a kratertől a záporok. Ez árkokban rétegeket mértem, melyek több kilométernyi távolságban följebb ugyan oly vastagságúak voltak és ugyan olyan anyagból állva, a lejtővel párhuzamosan feküdtek. Tufa és conglomerát vagy breccia-rétegek ezek trachytból. A mi trachytufáink keletkezése itt előttem állott. Nem egy helyen az agyagos hamurétegben szenesült fadarabok feküdtek; leginkább az itt tenyésző páfránfa (*Alsophila contaminans*) törzsei voltak. Többször kérdém, vajon eredeti helyén temettetett-e ez el vagy valahonnét felülről sodorta magával egy elragadott épületből az iszapfolyam. A jávaiak kunyhóinak ugyanis e páfránfák törzsei szolgáltatják az ajtófélfát. A mi régi szénteknőinkben találunk mi ilyen törzseket, melyek nagy levélhelyei mint nagy szemek díszítik a fát.

3500 láb fölé érkezve, a növényzet megváltozott; az útát viritó rózsabokrok szegélyezték és barackfák árnyasták be; kávé- és ricinus-bokrok vadon tenyésznek itt s a pompás páfránfák egész lugasokat képeznek. Veteményes kertek vannak itt mindenfelé, európai zöldséggel. A reggeli hőséget is hűvös dél váltotta föl, a mint azon nyereg felé közeledett karavánunk, mely a Merababu és Merapi közt 4880 láb magasban fekszik.

Szelo volt a célpont, mely a nyereg tulsó oldalán, már a szurakartai határban fekszik. Európai növényekkel telt kert-

ben a szelói kormányzó nyaralója áll itt. Hosszú út vezetett a kerten végig; régi ismerősök virultak ebben. Fuchsia, verebna, vanília, georgina, kameliák és rózsák legkevésbé sem látszóttak a honvágy fájdalmát ismerni.

Barack és szilva is jól találja itt magát, sőt már önerejéből a kerten túl is terjed, miként az idevezető úton láttuk. A nyaraló verendájáról a Merapira nyílik a kilátás, mély szakadékaik ijesztőleg irányulnak erre.

Nyolcz órai lovaglásban értünk eddig, és miután szokás szerint délután permetezni kezdett, a demang házában szálltam meg podgyászom érkezéséig.

A demang másodosztályú benszülött főnök egy kerület élén áll. Nagy udvara telve van épületekkel; középhelyet a lakosztály foglalja el, ez egy nagy teremből áll, melyben asztal, székek, körül pedig ratangból font kerevetek nyúlnak el; a tisztesség jelvényei dárda, ernyő és egy bot karfába dugva, oldalt állnak. A hátfül ajtaja a gazda szentélyébe vagyis háremébe vezet. A hollandiak vasveszszővel, szigorral kormányozzák Jávát. De ezt azért a nép nem érzi. A mint nekem illetékes ember — magelanghi hollandi ismerősöm — elmondá, Jáván az európai hivatalnokok közvetve nem rendelkeznek a néppel. Az egyes tartományokban most már alig független benszülött fejedelmek főnökei a népnek. De ezek a hollandiak fizetett hivatalnokai s az európai kormányzók minden rendeletét teljesíteni tartozik. Hallottam azt is, hogy a benszülött nemesség fő törekvése hivatal-nyerés. Nagyon csekély fizetéssel jár ugyan az, de tekintélyt ad és mi több biztos és határtalan jövedelmet a zsarolásban. A robot még nagyban járja Jáván; minden közmunkát ingyen végez a köznép. Iskolákra nem sokat fordít a hollandi kormány. Egyáltalában a szabadelvű és a népművelésre annyit áldozó angol gyarmatokkal a hollandiakét nem lehet összehasonlítani. De azért egy kert az egész Jáva, melyen egy talpalatnyi művelhető föld sem áll parlagon. A jávai nem önszántából műveli a kertet, hanem kényszerűségből. Zsarnokság emelte a romba omló templomokat, és szigor teszi most is oly bájoszá a jávaiak földjét. De azért a nép nem boldogtalan; mivel türelmes, jó lelkű, szelíd és még élnek hagyományaiban azon véres viszályok, melyek az előbbi századokban itt dühöngtek. Az európaiakat igazán tiszteli a jávai, mert hiszen annak nyomását nem érzi.

Április 12-én a Merapi kráteréhez indultam, mely még 4000 lábbal van Szelo fölött. Akácia-bokrok között vezetett fölfelé az út, két nagy szakadék közti gerinczen, melyek egyike Magelang, másika pedig Szelo vagy Szurakarta felé viszi a vizet. A hegy megmászása nem nagy fáradságba került. Mig az erdő törpe fái tartottak, elég járt ösvény vezetett. De 7000 láb fölött megszűnt a növényzet; éles, 28 foknyi lejtésű gerinczen kell itt fölhaladni a régi kráter szegélyéig; dió nagyságú trachytdarabokból áll ez s itt ügyelni kell, mivel nincs biztos talaj a láb alatt. A régi kráter szegélyére érve, hamulapály terült el előttem, sötétszürke kéreg borítá ezt, nagyon emlékeztetve a mi aszfaltunkra. Dübörgött ez lépteink alatt. A kilövelt hamu fölületét kemény kéreggá fogta össze a reá hulló esső; e kéreg alatt porzó hamu és homok van most is. Kísérőim visszamaradtak az erdőben és csak hét jávai földműves, a legközelebbi helységről, követett. A hamu lapály lapos gerinceként vonul a laza anyagból álló kitörési kup aljáig. Itt már mindenfelé füstölög, hosszú hasadékok nyúlnak kelet-nyugati irányban a hamu-kérgen végig, ezekből forró vizgőz suhog elő. A hasadékok szélét fehér kéreg borítja. A legnagyobb munka az alig 200 lábnyi eruptió-kúp megmászása volt, melynek csúcsáról sűrű gőzfellegek ömlöttek elő. A harmincz foknyi lejtőn minden lépésnél a laza trachytdara és kavics kiszabadulva helyéből, alágurult. Felülről időnként kődarabok gurultak alá, minden oldalról sziszegett, susogott a kifakadó gőz és a kénhydrogénnal és kénessavval telt léget beszívni épen nem volt üdítő érzet. De végre félórányi kapaszkodás és egyensúlyozás után, a kráter torkába tekinthettem.

A tátongó mélységbe csak arczczal a földre borúlva lehetett lepillantani, mivel a kráter szegélye laza darabokból áll, melyek a test súlyát nem bírják el. A kúp lejtője harminczkét foknyi lejtésű, a kráter belső falai függélyesek, sőt néhol áthajlók. E kúp trachyt-hamu, homok és szögletes darabok keverékéből áll; salak és megolvadt bombák nem fordulnak elő. Minden irányban szét van e kráter kúpja hasadozva, és minden pillanatban nagy tömegek omlanak le belső falairól, estükben nagy tömböket ragadva magukhoz; körülöttem mindenfelé füstölög a szikla és gőzoszlopok emelkednek ki a résekből, oly sziszegést hallatva, mint a gőzkazán biztossági

szelepjéből kiszabaduló gőz. A kráter mélyéből sűrű gőzfelhők emelkednek, magokhoz véve a káterfalak hasadékaiból előtörő oszlopokat. Kellemetlen büzü és fojtó gázak szállnak föl a mélységből.

A gőzlepel csak ritkán foszlott szét annyira, hogy a kráter mélyébe tekinthettem. Mintegy 180—200 méterre becslém annak mélységét, és túlsó magasabb szegélye 800—1000 méter távolra lehetett tőlem, a kráter egészen kerek és csak kelet felé bír mélyebb szakadékkal. Mélyén két kisebb üreg van, melyekből nagy zajjal tör elő a gőz; mintha sustorgó bugyborékoló vizet láttam volna ezekben. A kráterfalakat belül sárgás kénvirág fődte. Pokoli kép ez, melyet nem lehet könnyen elfelejteni.

A szél fellegeket hozott, melyek a szürke trachyt-anyagot még visszataszítóbb és fenyegetőbb alakba öltöztette; alattam a forró szirt minden mozdulatánál roskadozott; a kénes szolfatarák és gáz-fumarolák fojtóvá tették a lehelletet, jávai embereim is visszatérésre bizgattak. Nem sokáig időztem tehát itt, visszafelé könnyebb volt az út; az eruptió-kúp törmeléke velem együtt esúszott lefelé; tíz perc alatt a síma hamakérgen ismét biztosabb talajon álltam és egy félóra a lepörkölt erdő csonka fatörzsei közé hozott, mely alatt a két főnök és népe kész tea, kávé és reggelivel vártak. A Merapi leghatalmasabb működő vulkánja Jávának. 1664 óta tizenkét kitörése volt e vulkánnak, a legutolsó 1872-ben április tizenötödikén.

Jáva vulkánjai végvonaglásukat érik; nagy lávaáramokat nem öntenek ki többé, a kihányt anyag szögletes amphibol és augit-andesit és ennek szétzúzott homokja, hamuja. E hamut messze sodorja a szél. 1872-ben Szoloban három napig hullott a hamu; szerencsére a tavaszi eső lemosta a fák leveleiről és így nem ártott az. A záporok azonban a kihányt anyagot péppé dagasztván, ezek mint iszapfolyamok messze lenyúlnak, a szakadékokban óriás szikladarabokat szállítva alá. 1872-ben az egyesült Kali-Pabilan és Kali-Apu szakadékokban hömpölygött alá az iszapos trachyt-ár; lenn huszonnégy kilométer távolban az országút hídját betöltve, oldalt szakított rést.

Szemközt a Merapival hét kilométer távolságban a krátertől a csendes Merbabu (= a hegyek dajkája) 9600 láb magasra emeli síma, füvel benőtt tetőjét; már 1560 év óta nyugszik e hegy, csak hőforrások bugyognak elő kráterjéből.

Gyorsan utaztam vissza, mivel tizenhetedikén ismét Szemarangban kellett lennem, meglévén váltva helyem Szingaporeig. April tizenötödikén ismét Szemarangban voltam, az árvíz már lefutott s csak most ismerkedtem meg kellemes kirándulásokban környékével, mely ép oly barátságos, mint Batáviáé.

Az óriás fasorok alatt itt is hívólag kandikálnak elő a sűrű növényzetből a villák. Egyikben fényképész lakott; már csak azért is siettem ebbe, hogy egy nyári-lak belsejével megismerkedjem. A fényképész Dietrich világlátott ember volt, ki sokat járt a Szunda és polynesiái szigeteken és Új-Guineáról érdekes ethnographiai negativokat mutatott. Sokáig beszélgettünk a világ ez ismeretlen tájairól németül, midőn egyszer csak megszólal Dietrich jó magyarsággal: ugyebár kegyed magyar ember? — Elhültem bámulattól!

Dietrich úr egy sziléziai, ki sokáig volt Magyarországon Pozsonyban és Debreczenben. Kiejtésemén ismert föl magyarnak. Természetes, hogy látogatásomat még hosszabbra nyújtám és másnap ismétlém, magyarul társalogva a világ e távoli pontján, hol még aligha hangzott magyar szó, hacsak a Zichy-grófok részéről nem, kik néhány év előtt szintén meglátogatták Kadu tartományt. A »Tambora« hajó vitt ismét vissza Batáviába. A húsvéti ünnepet Buitenzorgban (ohne Sorgen) töltém; hová Batáviából két óra alatt szállit el a vasút. A főkormányzó palotája körül a világ egyik legszebb és legnagyobb botanikai kertje van itt. Ebben töltém az idő nagy részét. A kertből a Pangerangó és Gedek őserdővel benőtt kúpjaira nyílik a tekintet. Nehezen váltam el e kertetől, melynek tócsáiban nympheák díszlettek és útait a leggyönyörűbb tropikai növények segélyezték.

Buitenzorgban ismét találkoztam gróf Széchenyivel és innét együtt utaztunk ismét be Batáviába és onnét április huszonharmadikán Szingaporén át China parjái felé. Rövid négy hét alatt sokat igen sokat látva és tapasztalva Jáván, és e sok között egyetlen kellemetlen sem.